

Волошук В. І.

Національний університет «Запорізька політехніка»

ОНЛАЙН-ЛЕКЦІЯ ЯК НОВИЙ ПІДЖАНР АКАДЕМІЧНОЇ РИТОРИКИ

Стаття присвячена вивченню риторичної своєрідності онлайн лекції як підвиду лекції класичної. Поява онлайн-лекції стала можлива завдяки бурхливому розвитку інтернет спілкування і цілковитой цифровізації суспільства. Її поява хоч і не є здобутком останніх років. Проте в нашій країні широкого розповсюдження онлайн-лекція набула саме під час пандемії і потім у воєнний час. Але відхід від класичної лекції намітився ще наприкінці 20 століття. Відбувалося поступове зміщення в комунікаційний бік. Лекції ставали більш комбінованими з використанням мультимедійних засобів, і застосуванням декількох каналів отримання інформації: аудіального та візуального. Виділяють три основні формати онлайн-лекції: публічна медіалекція, лекція-візуалізація зі звуковим супроводом, позааудиторна медіалекція.

Онлайн-лекція зберегла свою основну функцію – інформативну, хоча і є більш дидактичною, спрямованою на засвоєння теоретичних знань. Оцінна та перевірна функції носять в онлайн-лекції опосередкований характер. Якщо стандартна академічна лекція це своєрідний діалог між лектором і аудиторією, то в онлайн лекції цей діалог може бути тільки уявним.

Як мультимодальне явище онлайн-лекція несе в собі інформацію, що висловлюється через вербальну, невербальну і ілюстративну системи. На цих засадах виділяють три типи онлайн-лекцій: двохмодальні лекції з переважанням звукового і вербального каналів, трьохмодальні лекції, де взаємодіють три модуси передачі інформації: вербальний, невербальний і просодичний та найскладніший вид кросмодальна лекція, де мовець одночасно використовує декілька каналів зв'язку з аудиторією. Останній вид – найскладніший в технічному плані для створення, але найбільш успішний для засвоєння аудиторією. Адже сприйняття інформації через декілька каналів одночасно утворює цілісний образ у свідомості.

Онлайн-лекція в порівнянні з традиційною академічною лекцією має як переваги так і недоліки. Перевага в тому, що слухач може сам контролювати процес, включаючи та виключаючи лекції за своїм бажанням, ставлячи на паузу та на повтор. Також онлайн-лекція може охопити більшу аудиторію. Проте в онлайн лекції втрачається аудиторна атмосфера і миттєвий зворотний зв'язок, відповідні ситуації жестів, інтонація, мовні жарти і перш за все можливість вловити і відреагувати відповідно на сприйняття інформації аудиторією.

Ключові слова: *онлайн-лекція, мультимодальність, двохмодальні лекції, трьохмодальні лекції, кросмодальні лекції, вербальний, невербальний, просодичний, візуальний, технічні засоби, аудиторія, семіотична система.*

Постановка проблеми. Високий темп розвитку технологій в сьогоденні кидає виклик і освітньому процесу. Сучасному навчально-виховному процесу вищої школи властиві інтегративність та спеціалізація, гнучкість та адаптивність, модульність та мобільність, самостійність, науковедослідницьке спрямування, широке використання передових інформаційних та комунікаційних технологій, орієнтація на потреби споживача, суспільства, країни загалом [3, с. 522]. Інтернет простір взагалі є жанропороджуючим в широкому змісті. Лекція як головний жанр академічної риторики також видозмінюється у інформаційному суспільстві із введенням цифрових техно-

логій, впровадженням в освітній процес елементів штучного інтелекту, також враховуючи форсмажорні причини, такі як пандемія або воєнні дії. Онлайн-лекція міцно ввійшла в університетську діяльність, як різновид класичної лекції зі своїми характерними особливостями та характерними рисами. Хоча вона все ще залишається комунікативним жанром опосередкованим комп'ютером та інтернет-мережами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки онлайн-лекція явище відносно нове то кількість робіт присвячених цьому новому риторичному піджанру невелика. В зарубіжній лінгвістиці питання онлайн-лекції частково підніма-

лось в роботах М. Клем, С. Міхеля [14], Ц. Евітта, Й. Безмера [13] та інших. У вітчизняній лінгвістиці вона стала об'єктом розвідок таких вчених як Г. Крохмальна [6], Н. Мачинська [9], Л. Кайдалова [4], І. Андрєєва [1]. Проте кількість цих розвідок досить незначна і комплексного дослідження онлайн-лекції як нової форми онлайн навчання, особливо її розгляду як мультимодального комунікативного явища ще не існує, що і обумовлює **актуальність цієї статті.**

Метою статті є дослідження онлайн-лекції як відносно нового піджанру класичної риторики з врахуванням її мультимодальної, тобто комплексного розгляду вербального, невербального і ілюстративного модусів її реалізації.

Виклад основного матеріалу: Перш ніж виділити особливості нового піджанру, потрібно визначити, що саме взагалі слід називати лекцією. Загальноприйнята дефініція «лекції» як «усного послідовного викладу матеріалу на певну тему чи з певної проблеми» [8, с. 69]. Дослідник В. Герман характеризує лекцію як системний, доказовий й аргументований виклад матеріалу з чітко вираженими дидактичними й виховними цілями, як спосіб популяризації знань, що дає підстави визначати роль учителя (викладача) у лекційному процесі як оратора, пропагандиста досягнень певної галузі науки, техніки чи мистецтва [2, с. 50].

Також потрібно розглянути які види лекцій виділяють дослідники. Існує декілька класифікацій. За однією з них розрізняють тематичні, серед них особливо виділяються вступна й заключна (підсумкова), оглядові й консультативні лекції [9, с. 16].

Існує інша класифікація лекцій на види: монолекція, лекція за принципом зворотного зв'язку, комбінована лекція (читання лекції з демонстрацією дослідів, ілюстрованого, аудіо- і відеоматеріалу), багатоцільова лекція, лекційний огляд матеріалу з тематичного та проблемна лекція як апробація багатоваріантних підходів до рішення представленої проблеми [9, с. 20].

В 21 столітті в університетах застосовували всі ці види лекцій. Проте відбувалося поступове зміщення в комунікаційний бік. І більш сприймалися лекції зі зворотним зв'язком або комбіновані, з багатомірною композицією викладення. Лекцію набули гібридного характеру. Відповідно до звичок нового покоління довіряти електронним носіям інформації, лектори почали більше застосовувати мультимедійні засоби, використовуючи одразу два канали отримання інформації: аудіальний та візуальний, стимулюючи покра-

шене сприйняття. Крім того в сучасних лекціях намітився деякий відхід від суто наукового стилю промови з великою кількістю термінів і понять до більш розмовної ситуації з живими прикладами і риторичними прийомами, властивими розмовному стилю. Американський дослідник І. Гофман підкреслював важливість індивідуальності лектора для сучасної аудиторії, «образ, що формується в результаті сукупності декількох параметрів «Я», що переплітаються в процесі лекції. Головним виявляється живий контакт з аудиторією і здатність мовця кожен раз перетворювати лекцію в усну виставу на сцені, які має на увазі експресивно-емоційний посыл з боку того, хто виступає» [11, с. 167].

Онлайн-лекція з'явилася як різновид класичної лекції, як ефективна форма дистанційного навчання. При цьому є два розуміння: інтернет-лекція, в якій усі (і викладач, і студенти) беруть участь одночасно (наживо), але дистанційно, та як запис відеолекції в інтернеті, який студент може переглянути безліч разів.

Онлайн-лекція – це не породження періоду пандемії, вона існувала у провідних вузах з середини 20 століття. Створені навіть платформи дистанційного навчання: Coursera, Prometheus, EdEra, ВУМ, Khan Academy, Udacity, edX, iTunes U, Udemu та ін. Онлайн-курси (Massive open online course – MOOC) дають пройти навчання у викладачів провідних світових університетів – людей, які мають вагу в академічному світі, влитися в мультинаціональну студентську групу, отримати документ, що підтверджує успішне проходження всього курсу. Найбільші онлайн-платформи викладають відеоматеріали та проводять оцінювання отриманих знань [10].

Проте в онлайн-лекції не всі ці тенденції можна було зберегти. Викладачі змушені були знову повернутися до монолекції або комбінованої лекції з використанням відеоматеріалів у класичному науковому стилі, оскільки зник живий відклик від аудиторії. Онлайн-лекція є більш дидактичною, спрямованою на засвоєння теоретичних знань. Її основна функція – інформативна, яка полягає у викладенні наукового матеріалу, адаптованого до аудиторії. Інші функції лекції, а саме оцінна, перевірна, які включають відклик студентської аудиторії (уточнення, запитання тощо) інколи носять в онлайн-лекції опосередкований характер. Якщо стандартна академічна лекція це своєрідний діалог між лектором і аудиторією, то в онлайн лекції цей діалог може бути тільки уявним. Хоча досвідчений викладач здатен за своїм

досвідом і відомостями про властивості його студентської аудиторії приблизно здогадатися про реакції та запитання аудиторії та дати відповідь в самій лекції заздалегідь. Адже і слухачі лекції сьогодні змінилися у порівнянні з минулими роками. Вони з дитинства зростають у цифровому інтернет-суспільстві. Вони звикли до отримання інформації з екрану комп'ютера чи планшета. І як правило візуально сприймають інформацію краще. Лектору в цій ситуації важче. Він втрачає зоровий контакт з аудиторією, зворотний зв'язок, можливість підкреслити важливість того чи іншого місця голосовим акцентом, інтонацією чи жестами і перш за все можливість ще раз пояснити інформацію, якщо з реакції аудиторії помітно, що її не зрозуміли.

Вчені виділяють три основні формати онлайн-лекції: публічна медіалекція (усний монолог лектора, записаний в студії, потім виставлений в інтернеті), лекція-візуалізація зі звуковим супроводом (коментар відеоряду, слухач не бачить лектора, лише чує його голос), позааудиторна медіалекція (курс лекцій, які готують заздалегідь, читають один або кілька лекторів, наприкінці курсу – контрольні тести). В основі цієї класифікації лежать три параметри: тривалість лекції, присутність чи відсутність живої аудиторії, можливість здійснювати монтаж [цит. за 6, с. 19].

Сучасні дослідники дотримуються думки, що для успішної реалізації лекційного дискурсу необхідно використовувати якомога більше каналів передачі інформації. Оскільки основна мета онлайн-лекції – донести інформацію з певної теми, а використання інтерактивних засобів сприяють забезпеченню зрозумілості, отже, такі онлайн-лекції, зазвичай, містять у собі елементи кількох знакових систем: інтонація, міміка, жести, сміх, паузи, ілюстрації, відеозаписи, транскрипти та ін. утворюють семіотичну систему, доповнюючи чи навіть замінюючи вербальну комунікацію. Зовнішність та поведінка лектора також має значення та несе певну інформацію про його компетентності та зацікавленості. Різні комунікативні елементи (текст та зображення у презентації, а також міміка та жести, що супроводжують мову викладача) поєднуються один з одним, створюючи складну і багатовимірну форму мультимодальності. Мультимодальністю є міждисциплінарний підхід, коли комунікація і передача інформації включають в себе не тільки мову. Він включає в себе концепції, методи, структуру і аналіз візуальних, акустичних і просторових аспектів інтеракції і зв'язків між ними [13, с. 33]. Під

терміном «мультимодальність» у філології розуміють «здатність людини сполучати та суміщати в процесі пізнання та комунікації відразу декілька способів засвоєння світу й спілкування – вербальний, візуальний, кінетичний, або жестовий тощо [7, с. 193]. І саме різноманітність каналів сприйняття інформації покладено в основу створення мультимодальної лекції.

Адже в лекції передається візуальна інформація за рахунок фотографій та відео, а також міміка та жести лектора співвідносяться один з одним і риторичні засоби наукового спілкування стають більш різноманітними і набувають мультимодального характеру. На основі мультимодальних досліджень різних типів комунікації [14, с. 189], можна виділити три основних типи онлайн-лекцій за аудіовізуальними та невербальними компонентами: двохмодальні лекції з превалюванням звукового і вербального каналів, трьохмодальні лекції, де взаємодіють три модули передачі інформації: вербальний, невербальний і просодичний та найскладніший вид кросмодальна лекція, де мовець одночасно використовує декілька каналів зв'язку з аудиторією. Якщо з вербальним або мовним каналом все більш менш ясно, то два інші потребують уточнення. До просодичного каналу відносяться такі риси як акценти, паузи, темп, довгота, інтонація, гучність тощо. Візуальний канал сполучає кінесіку: жести, позу, міміку, тобто «мову тіла» та окулесіку: різні види поглядів, тобто «мову очей» [5, с. 155]. Адже зовнішність і поведінка лектора також несуть інформацію і про його зацікавленість і професіоналізм.

Найпростіший вид – двохмодальні лекції мають найменшу кількість знаків семіотичних систем. Їх формат визначається двома складовими: звуковою (мовлення лектора) та візуальною (презентація лекції). В трьохмодальних лекція до двох вищезгаданих каналів комунікативної передачі додається ще невербальна комунікація (жести та міміка мовця). Цей тип найбільш наближений до класичної аудиторної лекції. Кросмодальна лекція потребує складної технічної підготовки і знання сучасних телекомунікаційних сервісів інтернету. Це може бути віртуальна дошка, або механізм автоматичного розпізнання мовлення, зміна фону або музичний супровід. Зображення, схеми, листи, макети, діаграми, слайди, графіки, таблиці та інші супровідні мовлення лектора – все це робить лекцію мультимодальною на всіх рівнях сприйняття [12, с. 204]. Одним з яскравих додаткових каналів, що раніше не використовувався в академічній лекції, є автоматичне розпізнання

мовлення. Крім слів лектора студенти бачать на екрані строчку, що відображає, те що в даний момент промовляє викладач.

Саме кросмодальні лекції, найскладніші в технічному плані для створення, є найбільш успішними для засвоєння аудиторією. Адже сприйняття інформації через декілька каналів одночасно утворює цілісний образ у свідомості є найбільш ефективним.

Існує ще класифікація онлайн лекцій за різницею форматів: публічна медіалекція (усний монолог лектора, записаний в студії, потім виставлений в інтернеті), лекція-візуалізація зі звуковим супроводом (коментар відеоряду, слухач не бачить лектора, лише чує його голос), позааудиторна медіалекція (курс лекцій, які готують заздалегідь, читають один або кілька лекторів, наприкінці курсу – контрольні тести). В основі цієї класифікації лежать три параметри: тривалість лекції, присутність чи відсутність живої аудиторії, можливість здійснювати монтаж [6, с. 19].

Підсумовуючи, навіть в онлайн форматі лекція продовжує виконувати інформаційну функцію, бути джерелом знань. Але вона має свої жанрові особливості. На відміну від класної лекції вона дозволяє більш досконало проаналізувати матеріал, оскільки її можна продивитися повторно. Вона реалізується усно і письмово. Вона дає змогу сприйняти інформацію через декілька каналів аудіо, відео тощо. Мовлення лекторів характеризується уповільненим темпом, рівним і плавним ритмом, підвищення та зниження інтонації незначні. В мовленні робляться навмисні змістовні паузи, що підкреслюються чи розділяють думки.

Стосовно візуальних відмінностей, потрібно зауважити, що онлайн-лекція опосередкована технічними засобами і відсутністю прямого контакту між адресантом та адресатом. Тому відсутні жести-регулятори. Взагалі викладачі намагаються уникати супроводжуючих жестів, які заміщають мовленнєві висловлення. Навпаки, доповнюючі жести представлені і в онлайн-лекціях. Щодо реалізації окулесики, то онлайн-лектор як правило дивиться прямо в камеру, не кліпаючи очима,

неначебто прямо в очі умовному співрозмовнику.

Проте в онлайн лекції втрачається не лише аудиторна атмосфера, але й миттєвий зворотній зв'язок, відповідні ситуації жести, інтонація, мовні жарти і перш за все можливість вловити і відреагувати відповідно на сприйняття інформації аудиторією.

Якщо порівняти онлайн-лекцію з традиційною формою академічної лекції то можна відмітити її переваги та недоліки. До переваг потрібно віднести той факт, що не лише мовець а й слухач можуть контролювати процес. Включаючи та виключаючи лекції за своїм бажанням, ставлячи на паузу та на повтор. Також до позитивних рис слід додати охоплення більшої, у порівнянні з аудиторною лекцією, кількості слухачі. Негативні риси онлайн-лекції це неможливість врахувати особливості і потреби аудиторії і поганий зворотній зв'язок. Також уявну аудиторію важче зацікавити і на це здатний лише досвідчений лектор що вміє працювати з камерою і комп'ютером.

Висновки. Отже онлайн-лекція сьогодні це жанр, що відтворює перехід від звичної форми подачі матеріалу до нової, що ще лише формується. Сучасна онлайн лекція багатомірна і мультимодальна. Це означає що в ній одночасно взаємодіють декілька семіотичних систем. Модуси передачі інформації в такій лекції можуть бути представлені крім вербального ще невербальним та просодичним каналами в різних пропорціях. Найвдалішими слід вважати на даному етапі кросмодальні лекції, що поєднують декілька каналів передачі інформації. Онлайн-лекції навряд чи зможуть повністю витіснити класичну лекцію зі студентських аудиторій, принаймні найближчим часом. Оскільки живе спілкування та відгук аудиторії є ще досить важливим в процесі академічної комунікації. Проте обмеженість часу, пандемія, та дистанційне навчання, що набирає обертів, приводять до думки, що онлайн-лекція буде ставати більш розповсюдженою і багатомірною. А отже буде потребувати подальших ґрунтовних досліджень науковців різних спеціальностей.

Список літератури:

1. Андрєєва І. О. Мультимодальний аналіз дискурсу: методологічна основа та перспективи напруму. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2016. Вип. 7. С. 3–8.
2. Герман В. Спецкурс «Академічна риторика» в системі фахової підготовки вчителя-філолога. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2008. № 10. С. 49–59.
3. Єрмаченко В. Є. Особливості трансформації світової системи вищої освіти у XXI столітті. *Економіка і суспільство*. 2017. № 10. С. 518–522.
4. Кайдалова Л. Г. Теоретико-методичні аспекти викладання лекції у вищому навчальному закладі. *Нові технології навчання*. 2012. Вип. 72. С. 96–100.

5. Ковалинська І. В. Невербальна комунікація. К: Освіта країни, 2014. 289 с.
6. Крохмальна Г. І. Лекція як функціональний елемент сучасної науково-педагогічної комунікації (вимоги, особливості і перспективи) *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2018. Вип. 33. С. 126–134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Ped_2018_33_16 (дата звернення: 20.05.2023).
7. Кузнєцова Г. В. Деякі аспекти вивчення мультимодальності в політичному дискурсі. *Вісник ХДУ Серія Перекладознавство та міжкультурна комунікація*. 2017. № 4. С. 193–197.
8. Макович Х. Я., Вербицька Л. О., Капітан Н. О. Словник термінів і понять з риторики. Львів, 2016. 140 с.
9. Мачинська Н. І., Стельмах С. С. Сучасні форми організації навчального процесу у вищій школі: навчально-методичний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 180 с.
10. Популярні платформи онлайн-курсів (MOOC). URL: http://osvita.ua/abroad/higher_school/distance-learning/37601/ (дата звернення: 14.05.2023).
11. Goffman E. *The Lecture. Forms of Talk*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, 1981. 335 p. (дата звернення: 17.05.2023).
12. Hennecke A. Multimodale Texte und ihre Bedeutung für die Übersetzungspraxis. *Zeitschrift für Translationswissenschaft und Fachkommunikation*. 2015. Bd. 8. (1). S. 202–232.
13. Jewitt C., Bezemer J., O'Halloran K. *Introducing Multimodality*. London: Routledge, 2016. 218 p.
14. Klemm M., Michel S. *Medienkulturlinguistik. Plädoyer für eine holistische Analyse von (multimodaler) Medienkommunikation. Korpus, Kommunikation, Kultur. Ansätze und Konzepte einer kulturwissenschaftlichen Linguistik*. Trier, 2014. S. 183–215.
15. Wildfeuer J., Bateman J. Theoretische und methodologische Perspektiven des Multimodalitätskonzepts aus linguistischer Sicht. *IMAGE. Zeitschrift für interdisziplinäre Bildwissenschaft*. Heft 28. 2018, № 2. S. 5–46.

Voloshuk V. I. ONLINE-LECTURE AS THE NEW SUBGENRE OF ACADEMIC RHETORIC

The article is devoted to the study of the rhetorical originality of the online lecture as a subspecies of the classical lecture. The emergence of the online lecture became possible due to the rapid development of Internet communication and the complete digitalization of society. Its appearance is not a recent development. However, in our country, the online lecture became widespread during the pandemic and then in wartime. However, the shift away from the classical lecture began in the late 20th century. There was a gradual shift towards communication. Lectures became more combined with the use of multimedia and the use of several channels of information: audio and visual. There are three main formats of online lectures: public media lecture, lecture-visualization with sound, and extracurricular media lecture.

The online lecture has retained its main function, which is informative, although it is more didactic, aimed at mastering theoretical knowledge. Evaluation and testing functions are indirect in an online lecture. While a standard academic lecture is a kind of dialog between the lecturer and the audience, in an online lecture this dialog can only be imaginary.

As a multimodal text, an online lecture carries information that is expressed through verbal, non-verbal, and illustrative systems. On this basis, three types of online lectures are distinguished: bimodal lectures with the predominance of audio and verbal channels, trimodal lectures where three modes of information transmission interact: verbal, non-verbal and prosodic, and the most complex type of lecture, a cross-modal lecture where the speaker simultaneously uses several channels of communication with the audience. The latter type is the most technically difficult to create but the most successful for the audience to absorb. After all, the perception of information through several channels simultaneously forms a holistic image in the mind.

Compared to a traditional academic lecture, the online-lecture has both advantages and disadvantages. The advantage is that the listener can control the process, turning on and off the lecture at will, pausing and repeating it. In addition, an online lecture can reach a larger audience. However, an online lecture loses the audience atmosphere and instant feedback, gestures, intonation, language jokes, and above all, the ability to catch and respond to the audience's perception of information.

Key words: *online-lecture, multimodality, bimodal lectures, trimodal lectures, crossmodal lectures, verbal, non-verbal, prosodic, visual, technical means, audience, semiotic system.*